

Фальклорныя традыцыі ў адлюстраванні сістэмы каштоўнасцяў у беларускіх і англійскіх казках

Н.Г. Алоўнікава, А.І. Осіпчык
(Мінск, Беларусь)

У артыкуле разглядаецца праблема адлюстравання сістэмы маральных і духоўных каштоўнасцяў беларускай нацыі ў народнай казцы ў параўнанні з англійскай народнай казкай. Пры супастаўляльным аналізе выяўлены генезіс нацыянальных асаблівасцяў казак, якія перадаюцца і захоўваюцца памяццю пакаленняў.

У глыбокай старажытнасці з фальклору як з сінкрэтычнага віду народнай культуры пачалася літаратура, у тым ліку і казка. Гэты працэс працягваецца і цяпер.

У даўнейшыя часы менавіта казка служыла спосабам перадачы назапашанага стагоддзямі вопыту і народнай мудрасці маладому пакаленню, сродкам духоўнага выхавання. У аснове многіх казак ляжаць традыцыі і рэлігійныя абрады народа, што дазваляе даследчыкам лепш зразумець і больш даведацца пра людзей, якія жылі задоўга да нас. Казкі з'яўляюцца адлюстраваннем штодзённага жыцця, сацыяльнага становішча і мараў цэлых пакаленняў, і таму для фалькларыстаў і гісторыкаў яны ўяўляюць адну з найвышэйшых каштоўнасцяў, бо дазваляюць будаваць здагадкі і меркаванні пра народ і яго спадчыну.

Некаторы час у Англіі казкі былі пад неафіцыйнай забаронай, бо лічылася, што яны прывучаюць людзей любіць багацце і ненавідзець сваіх сваякоў. І ўсё ж, казачнымі матывамі карысталіся ў сваіх творах Томас Мэлары і Уільям Шэкспір. І толькі ў віктарыянскую эпоху, калі з'явілася паняцце «радасць дзяцінства», казцы быў адкрыты «доступ» з цемры да святла.

Асабліва цікавасць да народнай казкі выявілася ў пачатку XIX ст., калі ў літаратуры панаваў кірунак рамантызму. Рамантыкі ўбачылі ў казцы адлюстраванне народнай філасофіі, мары народа пра будучыню, яго веру ў перамогу добра. Незвычайнае багацце, вобразнасць, сакавітасць мовы народнай казкі таксама прыцягвалі ўвагу многіх пісьменнікаў.

Сацыяльнае асяроддзе, у якім узнікае казка, агульнасць гістарычных умоў вызначаных эпох у розных краінах абумовілі і падабенства казачных матываў. У многіх народаў сустракаюцца казкі пра падчарку (*Папялушка, сіротка Даротка*), пра малодшага сына-дурня, які заўсёды з'яўляецца разумнейшым і дабрэйшым за сваіх «разумных», а на самой справе, проста практычных братоў, пра мужыка, які, калі стаў каралём, пачынае справядліва кіраваць дзяржавай, пра цудоўных памочнікаў чалавека — жывёл.

У казках прасочваюцца сацыяльна-палітычныя матывы. Напрыклад, у англійскай казцы «Чароўны рог» просты дрыпасек быў забіты багатым рыцарам, таму што рыцар хацеў завалодаць чароўным рогам, з якога лілося віно. Хоць рыцар і быў забіты сваім сінёрам у баі, рог не вярнуўся да простых людзей, а быў перададзены каралю Генрыху.

У беларускіх казках нахшталт «Жонка-прыгажуня» мужык-бядняк запалохвае і карае сваіх крыўднікаў – абшарнікаў і царскіх паслугачоў. У многіх беларускіх казках самых разнастайных сюжэтных тыпаў адбілася эпоха прыгоннага права і выявілася антыпрыгонная ідэйная скіраванасць. Сувязь з эпохай прыгонніцтва мае традыцыйны для беларускіх казак эпізод: мужык ідзе на службу да д'ябла, каб заплаціць чынш пану, які адмовіўся адсрочыць плату.

Казкі маюць і ярка выяўлены нацыянальны характар. У іх вельмі добра адлюстравана сістэма каштоўнасцяў кожнага народа.

Розныя культуры могуць аддаваць перавагу розным каштоўнасцям. Кожнае грамадства ў працэсе свайго гістарычнага і культурнага развіцця пачынае разумець, што з'яўляецца каштоўнасцю, а што не.

Кожная культура мае ўласную шкалу каштоўнасцяў – вынік умоў жыцця і гісторыі. Каштоўнасці выступаюць як вызначальны фактар, які выяўляе асаблівасці светапогляду, самавызначэння і паводзінаў асобнага чалавека або цэлага грамадства.

Грамадскі інтарэс пад уплывам гістарычных умоў можа ўздзейнічаць на змену сістэмы каштоўнасцяў. Аднак не падлягае сумненню той факт, што існуюць найвышэйшыя гуманныя каштоўнасці, якія, хоць па-рознаму ўспрымаюцца рознымі народамі, ўласцівыя ўсім ім.

Падчас свайго гістарычнага развіцця Беларусь не раз апыналася «паміж молатам і кавадлам», паміж Усходам і Захадам, на мяжы праваслаўя і каталіцызму, беларускі народ увесь час падпадаў пад пагрозу страты сваёй уласнай годнасці. Але беларусы ніколі не гублялі свайго «стрыжня», сваёй унікальнасці, сваёй спецыфічнай рысы, якой з'яўляецца фальклор. Казкі данеслі да нас многія рысы побыту і светаўспрымання ранейшых часоў. Героі казак сустракаюцца з міфічнымі істотамі, ваююць з імі ці, наадварот, атрымліваюць ад іх дапамогу.

Беларуская казка шмат чаго запазычыла з гераічнагаэпасу. Галоўны герой адважна ідзе на дапамогу блізкім, якія патрапілі у бяду, змагаецца са шматгалоўнымі змеямі, пазбягае помсты, выяўляючы незвычайную моц і кемлівасць. Нават калі ў пачатку казкі яго лічаць недалёкім, як, напрыклад, у казцы «Пра Івана-Дарагана», затое ў канцы высвятляецца, што менавіта ён з'яўляецца сапраўдным героем.

У беларускіх казках героі імкнуцца аднавіць справядлівасць і дапамагчы тым, хто патрапіў у бяду. Іх дзеянні абумоўленыя маральнымі і этычнымі каштоўнасцямі беларускага народа: дабрыня, адвага, кемлівасць.

Сустракаюцца таксама сітуацыі, калі беларускі герой сам напрошваецца на бітву з пачварай, хоць яна сама прапаноўвае яму адмовіцца ад бойкі («Як тры змяі тры каралеўны на той свет пахваталі», «Браты-багатыры», «Пра Івана-Дарагана», «Івашка Мядзведжае вушка»). Часам змаганне волата з дэманічнымі істотамі трактуецца ў беларускіх казках як змаганне за шчасце і волю народа. У казцы «Бой на калінкавым мосце» Удовін сын пасля перамогі ў бітве з Цудам-Юдам выпусціў на неба сонца, зоркі і месяц, чым зрабіў жыццё людзей святлейшым і больш радасным.

Унікальна ў беларускіх казках паказана пачуццё адданасці родным мясцінам, роднай зямлі – звычайна ў эпілогу: «Як ні добра было кавалю з маладой жонкай у тым царстве, як ні паважалі яго, ён усё-такі не забываўся на сваю радзіму», – кажа казачнік пра героя-волата ў казцы «Каваль». Далей расказваецца, што герой вярнуўся дамоў і стаў вучыць людзей каваць жалеза.

Некаторыя беларускія казкі прасякнутыя каштоўнасцю сям'і. Напрыклад, у казцы «Сыноч з кулачок» Сыноч апынуўся ў пана, але адразу збег ад яго да сваіх бацькоў, хоць пан быў заможны.

Калі параўнаць гэтую казку з яе англійскім варыянтам, то можна ўбачыць, што ў англічан сямейныя адносіны стаяць не на першым месцы. Англійскі Том хлопчык-з-пальчык стаў прыдворным карлікам і фаварытам караля Артура, жыве там вельмі шчасліва, а дадому вярнуўся толькі тады, калі яму стала пагражаць каралева.

Нягледзячы на ўнікальнасць беларускіх казак, у іх адзначаецца і некаторая аднастайнасць сюжэтаў. Адам Багдановіч пісаў, што беларускія казкі, хоць і шматлікія, але, як і песні, бедныя па змесце: адна паўтарае другую. Фабула іх, у большасці выпадкаў, вельмі немудрагелістая, адлюстраваныя пачуцці надзвычай простыя, погляды на навакольны свет вельмі наіўныя [4, с. 7].

У англійскіх казках выяўляюцца рысы рыцарскага рамана, паўтараюцца сюжэты, звязаныя з марскімі вандраваннямі, шмат смешных недарэчнасцяў пра эксцэнтрычных герояў, якія любой цаной хочуць усё зрабіць «навыварат» [6, с. 211]. Гэтыя асаблівасці англійскіх казак мы не сустрэнем ні ў нямецкіх, ні ў беларускіх, ні ў італьянскіх казках.

Асноўны матыў англійскіх казак – гэта «ўцёкі» ад няўдачы. Гэта значыць, што дзейнасць герояў казак накіравана не на дасягненне нейкіх вынікаў, а на тое, каб пазбегнуць проигрышу, правалу, а таксама на задавальненне фізіялагічных патрэб. Часам гэта прыводзіць да таго, што герой ігнаруе тое, што магло б прынесці яму шчасце, калі б ён адважыўся на рызыку. Але і тут трэба сказаць, што ярка выяўленых матываў у англійскіх народных казках няма. Варта таксама адзначыць, што дзейнасць герояў падобнага фальклору абумоўлена не столькі іх уласнымі пажаданнямі, колькі знешнімі абставінамі, абавязкам і г.д. Напрыклад, у англійскай казцы «Крыніца на краі свету» галоўная гераіня Розмары імкнулася збегчы ад выканання свайго абяцання, дадзенага жабе, але мачаха прымусіла яе стрымаць слова. І жаба ператварылася ў прыгожага юнака.

У тэкстах англійскіх казак пераважае пэўная інфармацыя, канстатаванне нейкіх фактаў. Гэта значыць, што казкі ў англічан не такія ўжо і казачныя і чароўныя, хутчэй проста павучальныя гісторыі з не заўсёды добрым канцом, у якіх галоўны герой ходзіць па свеце і назірае за вызначанымі падзеямі.

У параўнанні з казкамі іншых народаў у англійскіх казках такія матывы дзейнасці, як жаданне ўлады і дасягненне поспеху, выяўлены менш за ўсё.

Што да каштоўнасцяў, то ў тэкстах казак, побач з мараллю прысутнічаюць непрактычнасць і дурасць.

Паходжанне кожнага казачнага персанажа мае свае прычыны. Яны могуць быць знойдзены ў міфалогіі ці ў сацыяльным ладзе дадзенага грамадства, яго звычаях і традыцыях. Кожны казачны персанаж мае шэраг асаблівасцяў, якія робяць яго каштоўным для дадзенай культуры. Кожны герой казкі звязаны з надзеямі, марамі, ідэаламі і перажываннямі цэлага народа. Казка дазваляе нам даведацца не толькі пра культуру, але і пра псіхалогію краіны і яе жыхароў. Таму героі казак, з'яўляючыся выдуманымі, маюць прамое дачыненне да рэальнага жыцця грамадства.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Анталогія беларускай чароўнай казкі / уклад.: А.В. Цітавец, Т.К. Цяпкова. – Мінск: Ураджай, 2001. – 407 с.
2. Бараг, Л.Р. Беларуская казка / Л.Р. Бараг. – Мінск, 1969. – 309 с.
3. Беларускія народныя казкі : Расказваў нека Міхалка і Данеяк : для дашк. і мал. шк. узросту / літ. апрац. А. Клышкі. – Мінск: Народная асвета, 2011. – 127 с.
4. Богданович, А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов / А.Е. Богданович. – Гродно: Губернская типография, 1895. – 186 с.
5. Сказочная энциклопедия / сост. Н. Будур. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 608 с.
6. Campbell, J. The Hero with a Thousand Faces / J. Campbell. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004. – 403 p.
7. Once Upon a Time... English Fairy Tale / ed. by S. Nikonova. – М.: Progress, 1975. – 312 p.